

RECENZE

HOŘKOSLADKÝ ÚDĚL ZPROSTŘEDKOVATELŮ

Antonín Měšřan: Česká literatura mezi Němci a Slovany. Academia, Praha 2002, 319 s., ISBN 80-200-0751-2.

Emeritní profesor Freiburské univerzity **Antonín Měšřan** (roč. 1930), obnovitel Slovanského ústavu Akademie věd České republiky v Praze, který se zasloužil o získání jeho právní subjektivitu, český bohemista, polonista a vůbec slavista, jehož přehled české literatury vydaný před rokem 1989 v zahraničí byl hojně čtený tam i zde (i když se zejména po roce 1989 vynořila řada jeho pozdních kritiků), nositel vysokého polského, německého a českého vyznamenání, muž, jehož jméno nestálo autorům za uvedení v Slovníku českých spisovatelů (kde ovšem chybějí i autoři jiné názorové orientace a jiných životních osudů), vydává v nakladatelství Academia v edici Amphora soubor svých studií i kratších článků, které vznikaly v letech 1951–1998 a s nimiž jsme se mohli v různých podobách setkávat na stránkách vědeckých časopisů českých i zahraničních, v Lidových novinách i ve vysílání Svobodné Evropy; jistá část studií byla také součástí jeho pozoruhodné doktorské disertace (DrSc.), kterou obhájil před celostátní komisí pro teorii a dějiny slovanských literatur na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v roce 2001.

Autor má pravdu, když již na počátku popisuje genezi knížky a zdůrazňuje, že littera scripta manet, tedy že stálo za to shromáždit tyto studie, aby se v tomto kontextu uchovaly – a čtenář mu dává plně a rád za pravdu. Dominantou knihy je postavení české literatury mezi slovanským a germánským světem, v neustálém střetání a potýkání s těmi nebo oněmi tendencemi, v úsilí o své uchování a rozvoj, o místo v rodině světových kultur: stejně jako Masarykovi česká otázka je Měšřanovi otázka české literatury otázkou světovou a obecně lidskou.

Již první studie *Dobrovského cesta do Ruska a začátky vědecké slavistiky* je v tomto ohledu příznačná. Dobrovský byl zakladatelem („patriarchou“) slavistiky a jeho cesta do Švédska a Ruska měla zakládací význam nejen pro slavistiku, ale také pro české národní obrození. Měšřan tu poprvé obnažuje dominantu svého pojetí literatury a vůbec světa: smysl pro překvapivé spojitosti, pro absurditu a věcnost: za vědeckou výpravou stojí praktické a politické zájmy české šlechty, která chce samostatně postavení země koruny české podpořit argumenty (Dobrovský má studovat dokumenty ukořistěné Švédy za třicetileté války); cesta do Ruska je tedy spíše zájmem samotného Dobrovského. Skvělá je Měšřanova analýza Dobrovského postoje k Rusům a Polákům i vývoj tohoto vztahu. Výsledky cesty skvěle komentované samotným Goethem měly klíčový význam nejen pro slavistiku obecně, ale pro rusistiku, paleoslavistiku, finougristiku (Dobrovský si povšiml jazykové blízkosti Finů a Maďarů) a bělorusistiku zvláště.

Haškovi věnuje autor hned dvě studie: v první zkoumá jeho vztah k ruské literatuře (na pražské obchodní akademii se učil rusky od překladatele a rusofila Řežábka), jednu dobu propaguje nastolení Romanovců v Čechách, ruskou literaturu zná dost dobře z dobových českých překladů, v ruštině se zdokonalil až za pobytu v Rusku jako válečný zajatec, legionář a rudoarmějce. Zajímavé je, že Haška nelákali ruští emigrantští autoři (Averčenko, Teffi, Čirikov, Merežkovskij) – ani Gorkij (i ten byl jednu dobu vlastně „emigrantem“). K analýze „ruských“ zmínek v románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* poznamenávám, že v tom je autor knihy někdy ne zcela přesný (aluze na verše

z Evžena Oněgina o strýci, kterého má vzít čert, se skutečně týká nejen Oněginova, ale také Puškino-va strýce – básník Vasilije Lvoviče Puškina – 1770–1830). Důležité je upozornění na filiace Gogol – Hašek, ale to bychom museli vzít do jedné hrsti i F. Kafku (viz dále) a další Rusy a Čechy. Se sběratelskou vášní postupuje Měšťan ve studii o Haškovi a Jihoslavoanech (Hašek pravděpodobně navštívil v letech 1903–1905 Bulharsko, Makedonii, Srbsko, Kosovo Pole, Slavonii a Slovinsko, i když v jazykových citacích dělá chyby). Právě zde se autor dotýká známé tematologické módy psát o vzájemném vnímání literárních postav různých národů (Jihoslované u Haška): tato tendence se dnes znov-aktivizuje v souvislosti s problémem multietnicity a multikulturnosti.

Mistrou ukázkou Měšťanova trpělivého pozorování a transcendence je studie *Slované u Franze Kafky*: měl by si ji přečíst každý Čech, ale zejména Němci a Anglosasové, pro něž je mnoho v Kafkově díle tak zašifrováno proto, že neznají tyto souvislosti – a ty jsou více než významné. Kafkův otec vyrostl v čistě českém prostředí, Kafka navštěvoval na gymnáziu nepovinnou češtinu, ale perfektně zvládl především češtinu pražské ulice. Kafkův otec sympatizoval s českými národními stranami, ale rodina mluvila s českými zaměstnanci česky, Kafkova domácnost byla dvojjazyčná: odtud (pokud známe Kafkův vztah k otci doložený i literárně) historika, že mladý Kafka zpíval s německými kamarády popěvek „Schwarz-rot-gelb ist der deutsche Held; weiß-rot-blau ist die tschechische Sau“ – velkoněmectví však později Kafku přešlo. Brilantní jsou Měšťanovy pasáže o Kafkově češtině: Kafka se svou znalostí češtiny chlubil, svou znalost češtiny vychutnával (v jednom dopise uvádí: „Nějaký člověk mi řekl, že Valli včera v závoji pro nevěstu vypadala jako kněžna. Řekl to česky – a po lásce, obdivu a něze, které se ve slově ‚kněžna‘ spojují, není ve slově ‚Fürstin‘ ani potuchy, neboť české slovo je plné nádhery a velikosti.“ – Jinde, v pasáži z dopisu Milené Jesenské z Merana, tvrdí: „...nikdy jsem nežil uprostřed německého národa, němčina je má mateřština, a proto je pro mě přirozená, čeština je však mému srdci daleko bližší.“). Kafka se o češtinu zajímal i odborně, stejně jako o českou literaturu (Božena Němcová v Zámku apod.)

Pokud jde o Slováky – je vztah Kafkův jiný (dnes jeho pobyt v Tatranských Matliarech od prosince 1920 po srpen 1921 připomíná pamětní deska): znal je jako sezónní dělníky a podomní obchodníky (v románu *Amerika*, jak známo, je Slovák podezříván z krádeže – hrozivé postavy Italů z jeho románů již byly analyzovány jinde a dostatečně).

I když Kafka v Rusku nikdy nebyl, bylo mu blízké, stejně jako jeho jazyk a literatura (Tolstoj, Dostojevskij) – styky s Rusy však nejsou doloženy (v deníku si k 20. 10. 1913 poznamenává možnost intimního sblížení s jednou Ruskou v sanatoriu).

Měšťanovým parádním číslem je také studie o úloze beletrie ve vytváření historického vědomí Čechů a Němců začátkem 19. století; ukazuje na to, že vše bylo složitější a autor tu opět prokazuje smysl pro paradox a absurditu (česko-německý walterscottismus, Georg Herlebsohn, jehož romány líčí společné dějiny obou národů). V tomto smyslu si všímá i úsilí o česko-německé porozumění (*Snahy pražských vědeckých časopisů první poloviny 19. století o dohodu mezi Čechy a Němci*). Takto je zahrnována také studie o Hubertu Gordonu Schauerovi a úvahy o germanizaci (s. 88 n.): „Schauer stál mezi českou a německou společností, mezi českou a německou kulturou. Chtěl mezi nimi prostředkovat v době, kdy se vyhrocovaly národnostní vášně a hrozily přerůst v urputný boj. Pro lidi, kteří stáli na obou stranách rychle vznikající barikády, nebylo tehdy pochopení – a není pro ně pochopení dodnes.“ (s. 96)

Některé literární osobnosti a jevy jsou Měšťanovi zvláště blízké, třeba Johannes Urzidil s jeho vztahem k češtině a české literatuře, stejně jako Rainer Maria Rilke a jeho vztah k Slovanům a slovanským literaturám. Zde najdeme i další Měšťanův „Meisterstück“: to, jak Rilke zapomínal česky a učil se rusky, ale kterak čeština dál působí na jeho ruštinu v lexiku i syntaxi. Nevynechává ani česky a německy píšící židovské spisovatele z Prahy (viz nedávno vydaný druhý díl *Literatura s hvězdou Davidovou*, 2002) a je jich pozhnaně (jen namátkou: Julius Zeyer, Franz Kafka, Max Brod, E. E. Kisch, F. Gellner, Otokar Fischer, Richard Weiner, E. A. Longen-Pittermann, František Langer, Pavel Eisner, jeho bratr Jiří-Figor Mordechaj Langer aj.) – někteří stáli také u londýnského vydání emigračního sborníku *Stimmen aus Böhmen* (1944): „První čtyři desetiletí našeho století (rozuměj dvacátého – ip) udělala z Prahy jakousi literární laboratoř Evropy, odkud se se zpožděním rozlétl do světa věhlas Franze Kafky a Franze Werfla, ale také Františka Langra a ovšem i Karla Čapka či Jaroslava Haška. Nacistická okupace ukončila velmi brutálně nesmírně zajímavý vývoj,

který je zřejmě definitivně uzavřen a neopakovatelný jindy a jinde.“ (s. 125) Takto otevřeně pojímá i problematiku recepcce české literatury v německé jazykové oblasti v prvních desetiletích po druhé světové válce, studii o tom, kterak libreto Smetanovy Libuše bylo původně německé (Josef Wenzig), o českém spiritualismu a estetickém novátorství jeho představitelů (mj. Zdeňka Rottrekla). Zájem o pozornou četbu dává autor znovu najevo ve stati o chronologii ve Švejkovi a o realíách a pseudorealíách v tomto románu: někde by ho sice nestárnoucí Sergej Nikolskij doplnil či opravil, ale to nic nemění na autorově schopnosti uchopit paradoxní a vnitřně protikladné skutečnosti.

Měšťan má své oblíbence: jsou to většinou autoři, kteří byli velkými v tom, že stáli na svém, že viděli svět nikoli černobíle, že byli často sami, ale že byli také družní, společenští a měli rádi paradoxy dějin i současného života a uměli je v šťavnatých historkách charakterizovat (jako on sám). Portréty Jana Čepa, Jaroslava Durycha (Boží duha a česko-německý vztah a z něho plynoucí lítost příznačně popsána ve studii Jana Patočky). Měšťana láká zejména neschematicnost a zdánlivá absurdita názorů a životních postojů a osudů a hlavně smysl pro toleranci a umění zprostředkovávat (A. Novák, Jan Horák, Emanuel Lešetický z Lešehradu, René Wellek, Jiří Karásek ze Lvovic, Jakub Deml, Albert Pražák, Zdeněk Kalista, Otto František Babler, Václav Černý).

Snad by se knížce dalo vytknout, že zachycuje studie v tom stavu, v jakém byly kdysi zveřejněny – mezitím se v různých tématech dala řada věcí do pohybu, ale to nijak nesnižuje často iniciální sílu Měšťanových impulsů.

Základním rysem Měšťanovy metody je princip neretušování rozporuplných skutečností: na rozdíl od řady současných českých novinářů a kritiků studuje životy a díla nepředpojatě a spíše si libuje ve zdánlivých nesrovnalostech a rozporech, neboť dobře ví, jak je náš svět složitý. To neznamená, že nemá vlastní vyhraněný, rázně formulovaný názor – spíše naopak – ovšem takový názor má pak jinou váhu. Osud zprostředkovatelů bývá často hořký, ale sladký je v onom objeovávání, které nezná hranic ani ideologických schémat. Stejně jako René Wellek, který těžce nesl česko-německou ignoranci, a proto podstoupil svou pražskou mladistvou, leč neúspěšnou misi, je v tomto smyslu profesor Antonín Měšťan vojákem, který často stojí v poli osamocen; o to je jeho úloha cennější a jsou země, které to dokázaly ocenit. V duchu Hugova románu Devadesát tři si s oblibou všímá vztahů ideově protikladných velikánů: sociální demokrat, ateista a budoucí komunist a Šmeral, který od rakousko-uherského císaře vymůže pro suspendovaného faráře Jakuba Demla z náboženského fondu podporu, Nezvalovo rázné slovo v Demlův prospěch u velkomezifířského soudu po druhé světové válce; a mohli bychom dodat vztah Václava Černého a Bedřicha Václavka aj. Velcí se vždy uznávali a respektovali, neboť hájili všelidské ideály, malí právě pro svou netoleranci nejen ignorovali tyto ideály, ale kompromitovali i ty ideje, které vyznávali.

Kniha si zaslouhuje blahopřání, ale také přání, aby zdraví autorovi dovolilo v jeho dlouhé a potřebné misi pokračovat. Jde o činnost i u tak věčného člověka se smyslem pro humor a lidské slabosti a složitosti lidského osudu, jakým je profesor Antonín Měšťan, do jisté míry donkichotskou, a proto také tu platí známá Turgeněvova slova: Pokud nebudou takoví lidé, ať se zavře kniha dějin, nebude v ní už co číst.

Ivo Pospíšil

SOUČASNOST A BUDOUCNOST LITERÁRNÍ HISTORIE

Kako pisati literarno zgodovino danes? Mednarodni simpozij. Povzetki referatov. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Slovensko društvo za primerjalno književnost, Ljubljana, 14.-15. oktober 2002. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Ljubljana 2002.

Kako pisati literarno zgodovino danes? (Jak dnes psát literární historii?) není jen název sborníku resumé referátů, jež zazněly na mezinárodní konferenci stejného jména konané v Lublani 14.-15. října 2002, kterou organizoval *Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede*. Především